

УДК 811.161.2'246.2'272

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ОПИТУВАННЯ КУРСАНТІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ М. ОДЕСИ ПРО МОВНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Анастасія Велика

*Одеський національний університет імені Іллі Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна
anastasi86@inbox.ru*

У статті розкрито взаємодію соціолінгвістики та лінгвістики, виокремлено основні методи соціолінгвістичного аналізу. Розглянуто соціолінгвістичне анкетування, проведене серед курсантів та працівників міліції. Вибірка охоплює анкетні матеріали про 150 осіб. Систематизовані відповіді респондентів постають як шляхи подолання негативної форми білінгвізму на користь поліфункціонального застосування української мови в державі.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація, білінгвізм, анкетування.

Соціолінгвістичні дослідження двомовності як складного суспільного явища давно цікавлять представників різних шкіл у мовознавстві. Однак в українській соціолінгвістиці поки що небагато є досліджень про мовну ситуацію в конкретних містах та регіонах нашої держави.

Мета нашої статті – на матеріалі конкретного анкетування з'ясувати, як представники двох вікових груп, об'єднані професійною ознакою (курсанти і працівники міліції, які проживають в Одесі), оцінюють мовну ситуацію в Україні. Вивчення соціального усвідомлення мовних проблем на матеріалі відповідей представників згаданих груп ще не було об'єктом самостійного аналізу. Предмет аналізу нашого дослідження – ставлення курсантів та працівників міліції до державної мови, української, в умовах її конкуренції з російською. Тому завдання статті: 1) окреслити теоретичну базу для проведення анкетування; 2) підготувати і провести анкетування; 3) описати його результати, виокремивши зміни у свідомості наших респондентів щодо перспектив розширення сфери функціонування української мови. Своє дослідження ми будемо на осмисленні теоретичних засад соціолінгвістики щодо аналізу конкретної проблеми та реалізації соціолінгвістичного анкетування.

Соціолінгвістика як науковий напрям виникає в 50–60-х рр. ХХ ст. на межі мовознавства та соціології, соціальної психології, етнографії. Вирішальну роль мовознавства в описі взаємодії мови та суспільства передбачив свого часу О. О. Потебня: «Якщо мовознавство стоїть на висоті свого предмета, то стосовно усіх гуманітарних наук воно є наукою основною, що розглядає елементарні умови явищ, які складають предмет інших наук цього кола» [1 : 243].

Взаємодія соціолінгвістики та лінгвістики цікавила багатьох науковців. З часом виокремилися два підходи. В основу першого лягла вимога, що соціолінгвістика – допоміжна наука і підпорядковується граматиці в широкому розумінні слова, тобто вивченню синтаксису і фонології. Представники другого підходу заперечують адекватність опису мови в соціолінгвістиці та традиційній граматиці і наполягають на переоцінюванні мети і методів лінгвістики для того, щоб ввести соціально релевантні

дані в ширшу семіотичну модель опису мови в самостійну науку, тобто соціолінгвістику [2: 49].

Оскільки соціолінгвістика як окрема дисципліна виникла порівняно недавно, існує багато дискусій не тільки щодо її предмета, але й щодо її статусу як наукового напрямку та дисципліни. Дехто (наприклад, Д. Хайме) обстоює думку, що термін *соціолінгвістика* означає лише сферу міждисциплінарних досліджень, а не нову автономну дисципліну. Однак саме синтез лінгвістичного та соціологічного підходів, тобто міждисциплінарний характер соціолінгвістики, дає можливість висвітлити досліджувані явища, встановити певні кореляції між лінгвістичними та соціологічними поняттями, що входять до поняттєвого апарату цієї науки, та застосувати нові підходи і методи.

Вивчення мови як суспільного явища лягає в основу соціолінгвістичного аналізу. Хоча соціолінгвістика охоплює широку предметну сферу, але об'єднувальною характеристикою є функціонально-комунікативна спрямованість досліджень.

Серед методів соціолінгвістики виокремлюють такі: методи польового дослідження (методика збирання матеріалу) і методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробка інформації). До перших належать різні форми опитування (анкетування, інтерв'ю), а також безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників). Соціолінгвіст мусить одержати об'єктивну інформацію про об'єкт опису. Найпоширенішим прийомом збору матеріалу визнано анкетування. Структура кожної анкети охоплює вступ, соціологічну і власне лінгвістичну частини. Вступ містить інформацію про мету і завдання опитування. У соціологічній частині анкети запропоновано питання соціодемографічного і біографічного характеру про інформанта (стать, вік, національно-мовна належність, професійний статус, культурно-освітній рівень тощо). Власне лінгвістична частина подає запитання, на основі яких проводять дослідження і роблять узагальнення. Вважаємо, що анкета є гнучким інструментом опитування, оскільки для одержання потрібної інформації використовують питання, різні за формою, формулюваннями чи послідовністю.

Залежно від форми розрізняють два типи запитань: відкриті й закриті. Перші з них надають опитуваному повну волю у формулюванні відповіді. Закриті питання передбачають вибір однієї або кількох з альтернативних відповідей, які щонайкраще розкривають позицію опитуваного. Ці запитання можуть вимагати однозначної відповіді («так» чи «ні») або надавати множинний вибір (т. зв. «напівзакрите питання») у випадку, якщо дослідник не може зазначити усіх варіантів відповідей.

Підбір питань є досить складним та відповідальним етапом складання опитувальних анкет. Немає чітко встановлених правил щодо кількості відкритих та закритих питань в анкеті. Існують рекомендації використовувати більше закритих питань, які легше обробляти й аналізувати.

Для одержання об'єктивних результатів важливо правильно зібрати дані. Проводячи інтерв'ю, потрібно відреконструватися, стисло викласти і сформулювати мету дослідження. Якщо дослідник використовує анкету, то ця інформація міститься в її вступній частині. Варто наголосити на конфіденційності відповідей. Після завершення польових досліджень всі анкети збираються, і саме вони становлять корпус попередніх даних. Потім потрібно узагальнити одержані відповіді на питання. Кожну відповідь слід ретельно проаналізувати і в разі потреби відкинути, якщо зрозуміло, що опитуваний свідомо дав неправильну відповідь, або з неї неможливо що-небудь зрозуміти, або ж якщо опитуваний відповів просто

«для галочки», не знаючи предмета дослідження. Після завершення збору даних, а іноді й у процесі їхнього надходження, відбувається їхня систематизація й аналіз. Для об'єктивності спостережень та узагальнень використовують статистичні методи. Опрацьовані дані подають у вигляді таблиць та графіків взаємозалежностей, що робить результати дослідження конкретно наочними.

Г. Яворська відзначає, що «однією з характерних рис соціолінгвістичного підходу є дослідження соціонормативного, регулятивного аспекту мовної діяльності. Звідси випливають спроби використання соціолінгвістичних даних з метою цілеспрямованої регуляції мовної діяльності суспільства. Як свідчить світовий досвід, погляд на соціолінгвістику як на засіб, який може вплинути на вирішення певних соціальних та національних проблем, чи принаймні пом'якшити їхню гостроту і, таким чином, сприяти соціальній стабільності, не позбавлений певних підстав» [3: 65].

Беручи до уваги таке твердження, можна вважати, що один з найважливіших результатів соціолінгвістичних досліджень у сфері мовної політики і мовного планування полягає в усвідомленні соціального характеру мовних проблем. З одного боку, вони залежать від суспільно-політичних чинників, а з іншого – процес вирішення цих мовних проблем може сам викликати певні соціальні зміни. З цим, до речі, узгоджується висновок соціальних психологів про те, що «у багатьох випадках розрізнити лінгвістичні та соціальні процеси вкрай важко. Зокрема, мовна поведінка не лише відображає норми/правила певної ситуації в тому вигляді, як це відчують мовці, але мовна поведінка сама по собі часто креативно впливає на визначення і, відповідно, перевизначення сутності ситуації для її учасників» [3: 65].

В Україні соціолінгвістика почала розвиватися в 60-х рр. ХХ ст. У цей час основними були питання мовної політики і мовного будівництва в країні, зв'язку мови з ідеологією та культурою, окремий напрям формували праці, присвячені різним аспектам двомовності. Тодішні політичні умови наклали помітний відбиток на зміст і спрямування соціолінгвістичних досліджень, зумовили тенденційність подання матеріалу, перетворювали соціолінгвістику на засіб обстоювання офіційної політики та ідеології. З другої половини 80-х рр. соціолінгвістика в Україні поступово відходить від попередніх стереотипів, збагачується новими напрямками та методами дослідження. Набувають поширення методи анкетування, інтерв'ювання, безпосереднього спостереження, посилюється увага до моделювання мовної поведінки особистості, колективу, процесів мовного розвитку країни та її окремих регіонів, критично переглядаються наявні уявлення про мовну ситуацію в Україні. Особливий інтерес викликають питання мовного законодавства в державі, пошуки оптимальних шляхів його впровадження. Соціолінгвістика виявляє не тільки зміну соціальних функцій мови, але й закономірності цих змін у певних мовних ситуаціях, що виникли внаслідок цілеспрямованої мовної політики.

Проаналізуємо результати анкетування, проведеного серед курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ та працівників міліції ГУМВС України в Одеській області. Обсяг вибірки становить 150 осіб. Серед респондентів: чоловіків – 85%, жінок – 15%, українців – 96%, росіян – 4%. Вік курсантів від 19 до 22 років та працівників міліції – від 22 до 51. За місцем проживання: Одеса (30%), Одеська обл. (27%), Вінницька обл. (17%), Миколаївська обл. (16%), Пол-

тавська обл., Волинська обл., Херсонська обл. (по 3%), Житомирська обл., Хмельницька обл., Черкаська обл. (по 1%).

На сформульоване в анкеті запитання: «На Вашу думку, чи існує мовна проблема в Україні?» відповіді були такі (у %):

Респонденти	Так	Ні
Курсанти	83	17
Працівники міліції	84	16

Це свідчить, що більшість респондентів незалежно від віку, національної приналежності, соціального статусу визнають існування мовної проблеми в державі.

Розподіл відповідей на запитання: «На Вашу думку, скільки державних мов повинно бути в Україні?» опитувані відповіді так (у %):

Респонденти	Одна мова	Дві мови
Курсанти	62	38
Працівники міліції	32	68

Як бачимо, віковий чинник викликав розбіжність думок наших респондентів. О. Ткаченко стверджує, що надання російській мові державного статусу «означає не тільки поглиблювати розбіжності між Заходом і Сходом, що не сприяє консолідації усієї української нації, але й підкреслює нерівноправне становище російської мови як мови меншини щодо мов інших національних меншин» [4: 242].

Р. Зорівчак стверджує, що «державна мова – це така, що функціонує повноцінно на всіх рівнях у державі, має цінну нормативну базу, розвинену метамову, багату систему функціональних стилів» [5: 169]. А це можливо тільки за наявності однієї державної мови.

На основі міркувань респондентів про шляхи розв'язання мовної проблеми в Україні систематизуємо можливі заходи на рівні держави:

- звернутися до думки народу (референдум, компроміс, договір, демократично);
- підтримати українську мову (впровадити українську мову в усі сфери життя, насамперед у владні структури, приділяючи їй більше уваги);
- шляхом освіти та виховання звертатися до здобутків української культури;
- підвищувати українську самосвідомість і національну гордість;
- ввести дві офіційні мови;
- активніше поширювати українськомовні фільми і видання художньої літератури;
- вживати протекціоністські заходи (демпінгові ціни на українські книжки – художню, наукову, довідкову літературу).

Серед респондентів майже 32% не знають, як вирішувати це питання, оскільки їм байдуже. Дехто вважає, що потрібно захистити російську мову, щоб українська

мова була державною де-юре, а російська – де-факто, тобто обстоюють теперішній стан.

В. Білецький і В. Радчук пропонують нашій увазі корисні і дієві методи підтримки мови, зокрема «реальне підвищення авторитету мови і створення таких умов чи передумов, за яких українською мовою говорити було б просто необхідно, а знати її – корисно для кар'єри, інформаційного обміну, праці на комп'ютері тощо» [6: 57].

В анкеті ми сформулювали низку питань про стан мовної ситуації, в якій перебувають курсанти і співробітники міліції як представники виконавчої влади.

Рівень володіння та обов'язковість використання української мови у професійній діяльності аналізуємо з відповідей (у %):

Питання	Респонденти	Так	Ні
Чи є достатнім Ваш рівень володіння українською мовою для державної служби?	Курсанти	72	28
	Представники міліції	74	26
Чи є обов'язковим знання та використання української мови у Вашій професії?	Курсанти	78	22
	Представники міліції	68	32

Отже, відповіді більше ніж 70% респондентів, свідчать про достатній рівень володіння українською мовою. Правда, не забуваймо про суб'єктивність такої оцінки. О. Виноградова, досліджуючи мовну компетенцію, зауважує, що «знання тільки словника й граматики є недостатнім, щоби спілкування певною мовою було успішним: необхідно знати ще й правила та умови вживання мовних одиниць» [7: 63]. Така більшість респондентів наголошує на обов'язковості знання та використання української мови на службі. Щоправда, цей відсоток менший серед працівників міліції (68%), коли порівняти із відповідями курсантів.

Г. Мацюк, апелюючи до Основного закону України, а зокрема до ст. 10, констатує, що закон не передбачає ані санкцій проти тих, хто не володіє державною мовою, ані механізму контролю за впровадженням положень закону в життя [8: 6]. Питання мовного регулювання і планування відкрите доти, доки не буде розв'язано проблеми дієвого впровадження державної мови в усі сфери життя.

Як свідчить проведене соціолінгвістичне дослідження, мовну поведінку курсантів ОДУВС та співробітників міліції ГУМВС України в Одеській області характеризує українсько-російська двомовність з елементами диглосії. Двомовність респондентів потрібно визначити як асиметричну, з переважанням російської мови, оскільки кількісно група носіїв російської мови більша за групу носіїв української мови.

З уваги на те, що молодь – це та соціальна група, яка визначатиме мовну ситуацію, можливі її зміни в майбутньому, то перспективу дослідження нашої проблеми вбачаємо в проведенні соціолінгвістичного опитування в інших вищих навчальних закладах Південного регіону.

1. *Потебня А. А.* Из записок по теории словесности / А. Потебня. – Харьков, 1905. – 312 с.
2. *Белл Р.* Социоллингвистика / Р. Белл. – М.: Международные отношения, 1980. – 320 с.
3. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. Яворська. – К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.

4. *Ткаченко О.* Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.
5. *Зорівчак Р.* Боліти болем слова нашого... / Р. Зорівчак. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 296 с.
6. *Білецький В., Радчук В.* Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю / В. Білецький, В. Радчук // Схід. – 1997. – № 5. – С. 57–63.
7. *Виноградова О.* Мовна компетенція як соціолінгвістична проблема / О. Виноградова // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 38, ч. 2. – С. 60–64.
8. *Мацюк Г.* Нова роль соціолінгвістики в ієрархії дисциплін мовознавчого циклу / Г. Мацюк // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 38, ч. 2. – С. 3–12.

SOCIOLINGUISTICS POLLING OF MILITIA AND MILITIA STUDENTS IN THE CITY OF ODESSA ON LANGUAGE SITUATION IN UKRAINE

Anastasiya Velyka

*Illya Mechnikov National University of Odessa
2, Dvorianska Str., Odessa, 65082, Ukraine
anastasi86@inbox.ru*

The article discloses the connection of sociolinguistics and linguistics and specifies major methods of sociolinguistic analysis. It reviews sociolinguistic polling conducted among militia officers and students with 150 questionnaires analyzed. Systematized answers of respondents come as ways of overcoming negative form of bilingualism in favor of poly-functional application of the Ukrainian language in the state.

Key words: sociolinguistics, language situation, bilingualism, opinion poll.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ОПРОС КУРСАНТОВ И СОТРУДНИКОВ МИЛИЦИИ Г. ОДЕССЫ О ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В УКРАИНЕ

Анастасия Великая

*Одесский национальный университет имени Ильи Мечникова
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина
anastasi86@inbox.ru*

В статье раскрыто взаимодействие социолінгвістики и лингвистики, выделены основные методы социолінгвістического анализа. Рассмотрено социолінгвістическое анкетирование, проведенное среди курсантов и сотрудников милиции. Выборка охватывает анкетные материалы о 150 лицах. Систематизированные ответы респондентов предстают как пути преодоления негативной формы билингвизма в пользу полифункционального использования украинского языка в государстве.

Ключевые слова: социолінгвістика, языковая ситуация, билингвизм, анкетирование.

Стаття надійшла до редколегії 21.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010